

Bogdan R. Przybyła

**Zmiany w krajobrazie kulturowym ziemi łobeskiej
po 1945 roku i ich wpływ na stan zachowania
dziedzictwa archeologicznego
(na podstawie badań nieinwazyjnych obszaru AZP 27-16)**

**Changes in the cultural landscape of the Łobez Land
after 1945 and their influence on the state of preservation
of the archaeological heritage
(based on non-invasive research of AZP 27-16 area)**

Abstract: The article presents changes taking place in the cultural landscape in the Łobez Land after 1945 in the context of socio-economic changes and their consequences for the security of the archaeological heritage.

Keywords: protection of monuments, cultural heritage, non-invasive research, Pomerania, Łobez Land

Słowa kluczowe: ochrona zabytków, dziedzictwo kulturowe, badania nieinwazyjne, Pomorze, ziemia łobeska

Wprowadzenie

Kształtowanie krajobrazu kulturowego rozpatrywane jako oddziaływanie grup ludzkich na środowisko (Barford 2005, 382) ma charakter ciągły, a zmiany zachodzące w trakcie tego procesu wpływają bezpośrednio na stan zachowania dziedzictwa archeologicznego. Mechanizm ten, zainicjowany z chwilą pojawienia się pierwszych grup ludzkich, trwa nieprzerwanie do dziś.

W początkowym okresie presja na środowisko wczesnych społeczności paleo- i mezolitycznych realizujących gospodarke przyswajalną była nieznaczną. Wyraźna zmiana nastąpiła z początkiem rewolucji neolitycznej. Od tego czasu poza rozwojem rolnictwa i osadnictwa obserwujemy powstawanie monumentalnych budowli sakralnych, funeralnych, obronnych, a w późniejszych okresach sieci drogowej czy infrastruktury technicznej.

Przemiany zachodzące w krajobrazie kulturowym okupione były niszczeniem często cennych, istotnych dla poznania przeszłości zabytków (Chmielewski 1952, 10; Tuan 1987, 240; Kruk 2006, 9–10). W wyniku tego procesu

tylko nieliczne z nich przetrwały do czasów współczesnych, zostały rozpoznane, uznane za zabytki i objęte opieką prawną. Inne nadal czekają w terenie na odkrycie, nie mając żadnej ochrony, a o ich dalszym losie decyduje przypadek.

Rozwój techniczny sprawia, że zmiany, które w przeszłości wymagały dużego nakładu pracy rąk ludzkich i kolektywnego wysiłku, obecnie przy wykorzystaniu ciężkiego sprzętu zmechanizowanego mogą być dokonywane przez niewielką grupę ludzi, a nawet pojedynczego człowieka, w bardzo krótkim czasie. Proces przemian w otaczającym nas środowisku stał się niebywale dynamiczny. Nasuwa się więc pytanie, czy za współczesne zmiany w krajobrazie kulturowym nie zapłacimy – tak jak to miało miejsce w przeszłości – niszczeniem stanowisk archeologicznych. Czy typ gospodarki prowadzonej na danym terenie ma wpływ na bezpieczeństwo dziedzictwa archeologicznego?

W 2019 roku Łobeska Fundacja Archeologiczna przeprowadziła badania na obszarze AZP 27-16 w województwie zachodniopomorskim, w powiecie łobeskim. Ich przedmiotem była analiza zmian zachodzących w krajobrazie kulturowym w kontekście przemian społeczno-gospodarczych po 1945 roku oraz wykazanie zależności między stanem zachowania stanowisk archeologicznych a charakterem gospodarki prowadzonej na tym terenie. W badaniach tych wykorzystano metody oparte na teledetekcji: analizę danych lotniczego skanowania laserowego (dalej: ALS), fotografie lotnicze oraz prospekcję terenową (badania powierzchniowe) w zakresie weryfikacji nowo odkrytych stanowisk.

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie wyników badań oraz próba odpowiedzi na postawione powyżej pytania¹. Podjęcie takiego tematu podyktowane było chęcią zwrócenia uwagi na problem rosnącego zagrożenia dla bezpieczeństwa rozpoznanych i potencjalnych stanowisk archeologicznych. Wykazaliśmy przy tym, jak duże znaczenie mają obecnie metody teledetekcyjne w działaniach konserwatorskich oraz dla aktualizacji danych Archeologicznego Zdjęcia Polski (dalej: AZP).

Analizowany obszar położony jest we wschodniej części powiatu łobeskiego, w centrum województwa zachodniopomorskiego (ryc. 1). Jego łączna powierzchnia wynosi 21,5 km², z czego w gminie Łobez znajduje się 21,2 km², a w gminie Węgorzyno 0,3 km². Obszar ten w całości zlokalizowany jest w zachodniej części Pojezierza Drawskiego. Teren ten charakteryzuje się bardzo zróżnicowanym krajobrazem, uformowanym w okresie ostatniego zlodowacenia plejstocenijskiego, fazy pomorskiej zlodowacenia Wisły. Gleby na badanym obszarze

¹ Rezultaty badań, które są przedmiotem tego artykułu, opracowałem na podstawie pracy magisterskiej powstałej w Katedrze Archeologii Uniwersytetu Szczecińskiego pod kierunkiem dr. hab. Grzegorza Kiarszysa (Przybyła 2021).

zostały wykształcone na młodych utworach czwartorzędowych moreny czołowej utworzonej z piasków, żwirów i glin zwałowych z dużą domieszką głazów narzutowych. W większości występują tu gleby bielcowe słabo gliniaste o małej zawartości próchnicy należące do V i VI klasy bonitacyjnej. Na niewielkiej wschodniej części badanego terenu występują gleby wytworzone z piasków naglinowych zaliczane do III klasy (Kownas 1971, 12–13). Obszary rolne położone są w części zachodniej, na wschód od wsi Bonin oraz we wschodniej, wokół wsi Zajezerze. Teren centralny porastają lasy mieszane.

Metodyka i zakres badań

Wybór części obszaru AZP 27-16 jako miejsca badań podyktowany był wieloma względami. Teren położony jest na zachodnich rubieżach Polski, na tzw. Ziemiach Zachodnich, określanych też jako Ziemie Odzyskane. Został wcielony w granice państwa polskiego po zakończeniu drugiej wojny światowej. Podstawę gospodarki stanowi tu rolnictwo oraz leśnictwo, w konsekwencji czego zachodzące przemiany społeczno-gospodarcze po 1945 roku szczególnie mocno odbiły się na krajobrazie kulturowym. Omawiany obszar jest bardzo słabo rozpoznany pod względem archeologicznym. Nie był w przeszłości objęty żadnym systematycznym programem badawczym poza AZP. Duże zalesienie i urozmaicona topografia znacznie utrudniały prace w ramach tego projektu (jego metodyka nie sprawdzała się w takich warunkach), dlatego wiele cennych dla nauki stanowisk archeologicznych nadal czeka na swoje odkrycie. Autor tego artykułu jest szczególnie mocno związany z omawianym terenem. Obserwując od dziesięcioleci zmiany zachodzące w jego otoczeniu, zauważa, jak w ostatnim czasie przybrały one na sile, co potęguje obawy o bezpieczeństwo dziedzictwa archeologicznego.

Przemiany społeczno-gospodarcze na ziemi łobeskiej po 1945 roku

Okres powojenny należy podzielić na dwa zasadnicze etapy. Pierwszy rozpoczął się 30 V 1945 roku z chwilą przejęcia obszaru powiatu łobeskiego pod zarządek polski; drugi został zainicjowany zmianami ustrojowymi naszego państwa w 1989 roku i wejściem Polski do Unii Europejskiej w 2004 roku. W obu tych przedziałach czasowych dochodziło do istotnych zmian w krajobrazie kulturowym, cechowały się one jednak inną dynamiką i w odmienny sposób oddziaływały na bezpieczeństwo dziedzictwa archeologicznego.

Zmiany w krajobrazie kulturowym po 1945 roku

Krajobraz kulturowy na badanym obszarze po 1945 roku uległ zasadniczej zmianie. Wcześniej charakteryzowała go rozproszona sieć osadnicza. Poza wsią *Schönwalde* (Zajezerze) istniały w tym rejonie również osady *Luisenhof* i *Karolinenhof* (Budziszcze) oraz małe siedliska. Dwa z nich położone były na południowym zachodzie, na gruntach należących do Bonina, a jedno na północy, na ziemiach wsi Zajezerze.

W wyniku prowadzonej od czerwca 1945 roku deportacji ludności narodowości niemieckiej tereny te opustoszały i wymagały szybkiego zasiedlenia. Początkowo akcja osiedleńcza miała żywiołowy charakter. Przejmowano przede wszystkim gospodarstwa w dobrym stanie, zlokalizowane w pobliżu miast i tam, gdzie tworzyły się większe skupiska ludności polskiej. Stopień zasiedlania związany był również ze stanem zniszczeń, jakością gleb i strukturą gospodarstwa. Stan zniszczeń wojennych na badanym obszarze był stosunkowo niewielki – wynosił 8,9% (Mazurkiewicz 1971, 217). Poza tym Zajezerze, będące siedzibą gminy, miało dobrze rozwiniętą infrastrukturę, co sprzyjało sprawnej i szybkiej akcji osiedleńczej, podobnie jak w przypadku pobliskiego Budziszcza. Ogólnie pomimo przyływu ludności widoczny był wyraźny spadek zaludnienia w stosunku do okresu przedwojennego (Mazurkiewicz 1971, 206). Gospodarstwa rolne, rozproszone na całym tym obszarze, nie wytrzymały próby czasu. Położone z dala od większych skupisk ludności, nie gwarantowały bezpieczeństwa w trudnych czasach po zakończeniu działań wojennych. Ziemie do nich przypisane to najczęściej słabej jakości, nieurodzajne gleby V i VI klasy. Dojazd do gospodarstw zapewniały wyłącznie drogi gruntowe. *Luisenhof* oraz wszystkie pozostałe odległe osady nie zostały ponownie zamieszkałe. W większości przypadków ich ziemie – ze względu na niską jakość i zgodnie z nową polityką zalesiania uchwaloną w 1946 roku – w późniejszym okresie porósł las.

Akcja zalesiania

W wyniku zalesienia dużej części dawnych obszarów rolnych znacząco wzrosła powierzchnia terenów leśnych: z 20,2% w 1943 roku do 55% w 2019 (ryc. 2). Lasy nabrały przy tym zwartej i regularnego kształtu; wcześniej bowiem, przed 1943 rokiem, dla ziemi łobeskiej charakterystyczne były liczne małe śródpolne zalesienia i zadrzewienia. Występujące na obszarach pól zagajniki w znacznym stopniu ograniczały powierzchnie upraw. Wobec dużego zapotrzebowania na ziemię dla rolnictwa utrzymywanie takiego stanu wydawało się niezasadne i wymagało wyjaśnienia.

Na podstawie dawnych źródeł kartograficznych i danych pochodzących z lotniczego skanowania laserowego wskazano trzy główne powody utrzymywania

zadrzewień na terenach rolnych. Niektóre z nich występowały w otoczeniu małych zbiorników bądź też cieków; inne pozostawiano na obszarach niewielkich polodowcowych wzniesień, które ze względu swoje strome zbocza utrudniały lub wręcz uniemożliwiały prowadzenie prac rolnych; trzecią wreszcie grupę stanowiły zadrzewienia, na których na podstawie analizy archiwalnych map i danych pochodzących z lotniczego skanowania laserowego stwierdzono występowanie antropogenicznych form terenowych. Część z tych miejsc została oznaczona na mapach *Messtischblatt* sygnaturą przeznaczoną dla grobowców megalitycznych (ryc. 3), a w jednym przypadku również na mapie *Urmesstischblätter*² z 1834 roku, co potwierdza, że obiekty te znane były również w przeszłości.

Przeprowadzona następnie weryfikacja terenowa potwierdziła antropogeniczny charakter tych obiektów i na podstawie cech dystynktywnych zostały zinterpretowane jako domniemane cmentarzyska kurhanowe. Znaczna ich część położona jest na obszarze zalesionym, który według danych AZP stanowił pustkę osadniczą (ryc. 4). Rozprzestrzenienie tych stanowisk ma bardzo rozproszony, wyspowy charakter. Analiza kartografii historycznej wykazała natomiast, że na obszarach, gdzie gospodarka leśna kontynuowana była przynajmniej od końca XIX wieku, rozmieszczenie stanowisk archeologicznych jest równomierne i występują one w dużej liczbie. Lokalizacja kurhanów nie wykazuje związków z konkretnymi formami terenowymi, mają one zróżnicowane rozmiary i stan zachowania, co prawdopodobnie wynika z naturalnych procesów erozyjnych (ryc. 5). Na obszarach rolnych natomiast, w wyniku antropopresji, domniemane kurhany zachowały się wyłącznie na krawędziach zboczy dolin, mających peryferyjną lokalizację w stosunku do powierzchni pól (ryc. 6). Do czasów współczesnych przetrwały również te, które wyróżniały się znacznymi rozmiarami lub kamienną konstrukcją. Ich likwidacja wymagała zbyt dużego nakładu pracy, co uchroniło je w przeszłości przed zniszczeniem.

Wszystkie zlokalizowane w trakcie prowadzonych badań obiekty antropogeniczne położone były na obszarze śródpolnych zadrzewień lub lasów z okresu sprzed 1943 roku. Prowadzona po 1945 roku na tym terenie akcja zalesiania sprawiła, że miejsca te stopniowo weszły w skład areału należącego do Lasów Państwowych. Tylko niewielka ich część znalazła się na obszarze zalesionym będącym w rękach prywatnych, dwa natomiast, o których będzie mowa w dalszej części artykułu, pozostały na terenach rolnych.

W trakcie analizy pochodnych lotniczego skanowania laserowego w formie numerycznego modelu pokrycia terenu stwierdzono, że w miejscach dawnych zadrzewień, które w wyniku zalesiania prowadzonego po 1945 roku znalazły

² Na początku XIX wieku w armii pruskiej zaczęły powstawać mapy stolikowe w skali 1:25 000 oparte na instrukcji gen. F.K.F von Muffinga. Dla odróżnienia od późniejszych, w pełni nowoczesnych map – *Messtischblätter* – nazywane są obecnie *Urmesstischblätter*.

się na obszarach lasów, pozostawiono starodrzew (ryc. 7). Podobnych informacji dostarczyła przeprowadzona weryfikacja terenowa oraz analiza danych zamieszczonych na portalu Lasów Państwowych – Bank Danych o Lasach. Pozostawienie w trakcie zakładania upraw leśnych na tych obszarach istniejącego zadrzewienia miało istotne znaczenie dla bezpieczeństwa znajdujących się tam domniemanych stanowisk archeologicznych. Tylko w jednym przypadku w trakcie lustracji terenowej stwierdzono obecność rozoranych nasypów kurhanów. W brzdach nie stwierdzono obecności ceramiki, jedynie drobne fragmenty przepalonych kości. Były to mocno wypłaszczone kopce, trudne do rozpoznania dla osób nieposiadających odpowiedniej wiedzy.

Przemiany ustroju społecznego w Polsce po 1989 roku i wejście do UE

Na terenie objętym badaniami podstawę gospodarki stanowi rolnictwo i leśnictwo. Przemiany ustroju społecznego, jakie dokonały się w Polsce po 1989 roku, szczególnie mocno dotknęły tego typu rejony. Jednym z czynników była prywatyzacja Państwowych Gospodarstw Rolnych (dalej: PGR), w których posiadaniu znajdowało się 18% obszarów rolnych kraju (Halamska 2011, 5–25). W jej wyniku nastąpiły istotne zmiany w strukturze własności oraz sposobie użytkowania ziemi. Na bazie majątków restrukturyzowanych PGR-ów poprzez sprzedaż lub dzierżawę powstawały duże prywatne gospodarstwa rolne, część areалу natomiast została przeznaczona pod zalesienia (Poławski 2009, 69–82). Pomimo prowadzonych w okresie powojennym intensywnych prac zalesieniowych problem zwiększania lesistości kraju nie stracił na znaczeniu i w latach 1990–2007 był nadal realizowany. Po wejściu Polski do Unii Europejskiej w maju 2004 roku obserwowany był rozwój, umacnianie i modernizacja nowo powstałych wielkotowarowych gospodarstw rolnych. Przemiany te nie pozostały również bez znaczenia dla stanu zachowania dziedzictwa kulturowego.

Na obszarze będącym przedmiotem badań funkcjonowało w Zajeździu duże PGR należące do Kombinatu Państwowych Gospodarstw Rolnych w Łobzie. Decyzją wojewody szczecińskiego z dnia 10 X 1992 roku uległo likwidacji (R-pgr-0170/238/92, 1992), a majątek po nim przejęła Agencja Własności Rolnych Skarbu Państwa, dokonując jego restrukturyzacji. Na tej bazie powstało wielkotowarowe gospodarstwo rolne. Pozostała część gruntów rolnych została zbyta właścicielom indywidualnych gospodarstw, natomiast położone w północnej części badanego obszaru tereny o słabych glebach przekazano Nadleśnictwu Łobez i poddano zalesieniu.

Niemal wszystkie miejsca, w których znajdowały się odkryte w trakcie prowadzonych badań stanowiska archeologiczne, o których mowa była powyżej, zostały włączone w obszar nowo powstałych lasów. Dwa natomiast – położone

w okolicy wsi Zajezerze, oznaczone jako 1 i 2 (ryc. 8), z obiektami odznaczającymi się własnymi formami terenowymi – pozostały na polach należących do wielkotowarowego gospodarstwa rolnego.

Po wejściu Polski do Unii Europejskiej nastąpiły wyraźne zmiany w warunkach gospodarowania. Gospodarstwa rolne zostały objęte unijnym systemem wsparcia finansowego, a jednym z celów tego działania była modernizacja polskiego rolnictwa. Beneficjenci tych programów z pozyskanych środków zakupili nowoczesne maszyny i urządzenia do produkcji rolnej. Do użytku weszły kombajny i maszyny rolnicze współpracujące z urządzeniami do określania pozycji GPS, pozwalające na ich precyzyjne prowadzenie oraz dokładne określanie dawki nawozów i środków ochrony roślin (Józwiak 2012, 38). Znajdujące się na terenie pól stanowiska archeologiczne, mające własną formę terenową, mogły stanowić istotne utrudnienie w stosowaniu tego typu sprzętu.

Ich lokalizacja przy granicy pola prawdopodobnie wcześniej również utrudniała wykonywanie prac rolnych poprzednim gospodarzom. Obiekty te nie zostały zaewidencjonowane w trakcie prowadzonych na tym terenie w 1986 roku badań AZP. Nie zostały wpisane do rejestru zabytków ani gminnej ewidencji zabytków, dlatego nie podlegały żadnej ochrony prawnej. Znajdowały się natomiast na zadrzewionych obszarach, które z mocy prawa były chronione, co – jak się wydaje – w sposób pośredni zabezpieczało je przed zniszczeniem. Ochrona prawna drzew i krzewów rosnących poza lasami określona była przez bardzo restrykcyjne prawo, które z upływem czasu ulegało jednak stopniowej liberalizacji.

Zmiana Ustawy o ochronie przyrody z 2004 roku i jej skutki

W polskim prawodawstwie powojennym powszechna ochrona prawna drzew i krzewów rosnących poza lasami początkami sięga Ustawy o ochronie przyrody z 1949 roku. Istotne zmiany wniosła druga Ustawa o ochronie i kształtowaniu środowiska z 1980 roku, wprowadzająca opłaty i kary pieniężne za usuwanie drzew i krzewów rosnących poza lasami. W 1991 roku regulacje prawne dotyczące tego zagadnienia przeniesiono do Ustawy o ochronie przyrody, którą następnie znowelizowano w 2004 roku (Habuda, Radecki 2015, 45–46). W całym tym okresie obowiązujące prawo stanowiło skuteczną ochronę drzew i krzewów rosnących poza lasami.

Do radykalnej zmiany doszło 16 XII 2016 roku w wyniku pierwszej nowelizacji Ustawy o ochronie przyrody z 2004 roku (Dz.U. 2016, poz. 2149). Nowe regulacje prawne skupiały się przede wszystkim na problematyce usuwania drzew przez osoby fizyczne z nieruchomości stanowiącej ich własność. Wprowadzone zapisy wzbudzały tak wiele kontrowersji, że następne poprawki miały miejsce już 11 V 2017 roku (Dz.U. 2017, poz. 1074). Nowe, bardzo liberalne

regulacje w Ustawie o ochronie przyrody, zob. art. 83f ust. 1 pkt 3b, zezwalały na usuwanie drzew i krzewów w celu przywrócenia gruntów nieużytkowanych do użytkowania rolniczego (Dz.U. 2018, poz. 142). W tym przypadku nie było wymagane zezwolenie ani zgłoszenie chęci takiego działania (Cholewa 2018, 18).

Nowelizacja prawodawstwa miała znaczący wpływ na zmiany w krajobrazie kulturowym na badanym obszarze oraz bezpieczeństwo dziedzictwa archeologicznego. Od czasu uchwalenia nowych przepisów wycinka drzew i krzewów porastających obszary stanowisk archeologicznych niewpisanych do rejestru zabytków ani gminnych ewidencji zabytków nie wymagała pozwolenia. Analiza fotografii lotniczych obszarów, na których zlokalizowane były przedmiotowe stanowiska 1 i 2 (por. ryc. 8), uwidacznia postępującą destrukcję znajdujących się tam zabytków. W obu przypadkach były to antropogeniczne obiekty o własnej formie terenowej zinterpretowane jako domniemane kurhany różniące się budową. Obiekt 1 to kopiec o kamiennym wypełniku. Jego średnica określona na podstawie danych z lotniczego skanowania laserowego wynosiła ok. 12 m, a wysokość dochodziła do 0,4 m. Obiekt 2 to kopiec ziemny bardzo dużych rozmiarów: o średnicy ok. 25 m i wysokości dochodzącej do 4 m (ryc. 9). Położony na eksponowanym miejscu, na tle rozproszonych po tym terenie kurhanów dominował zarówno pod względem rozmiarów, jak i lokalizacji (ryc. 10). Obszary, na których były zlokalizowane oba te obiekty, porastał liściasty drzewostan, który do czasu nowelizacji Ustawy o ochronie przyrody w grudniu 2016 roku podlegał ochronie prawnej.

Na fotografiach lotniczych przedstawiających stan z marca 2018 roku, a więc po dziewięciu miesiącach od czasu ostatniej nowelizacji Ustawy o ochronie przyrody, sytuacja na stanowisku 1 nie uległa zmianie, natomiast na stanowisku 2 usunięty został drzewostan (ryc. 11). To działanie miało niewątpliwą związek z poluzowaniem przepisów dotyczących ochrony prawnej tego typu zadrzewień. Następne fotografie lotnicze tych obszarów pochodzą z maja 2018 (ryc. 12). Przedstawiają one usunięty drzewostan i kopiec domniemanego kurhanu ze stanowiska 1 oraz zniszczony monumentalny obiekt, o objętości przekraczającej 1 tys. m³ ze stanowiska 2.

Wyróżniki glebowe ujawniające się na fotografiach lotniczych wskazują miejsca lokalizacji zniszczonych kurhanów (ryc. 13). Zmiana prawa o ochronie przyrody, która – wydawałoby się – nie miała bezpośredniego związku z ochroną dziedzictwa kulturowego zadecydowała o losie zabytków będących istotnym elementem krajobrazu kulturowego.

Podsumowanie

Przedmiotem badań była analiza zmian zachodzących w krajobrazie kulturowym w kontekście przemian społeczno-gospodarczych po 1945 roku oraz

wykazanie zależności między stanem zachowania stanowisk archeologicznych a charakterem prowadzonej gospodarki i obowiązującym prawodawstwem. Otrzymane wyniki wskazują jednoznacznie na silne powiązanie tych procesów. Na obszarze badań, gdzie podstawę stanowi rolnictwo i leśnictwo, istotnym wskaźnikiem intensywności tych zmian jest stosunek powierzchni lasów do areалу rolnego. Wzrost wydajności produkcji rolnej z hektara i problemy demograficzne powodują szybkie odrolnienie i wyłączenie z produkcji gleb o niskiej jakości. Począwszy od 1945 roku na badanym obszarze obserwujemy redukcję sieci osadniczej oraz stały wzrost lesistości kosztem areálu rolnego. Rozrastające się w szybkim tempie obszary leśne objęły swym zasięgiem miejsca lokalizacji stanowisk archeologicznych o własnej formie terenowej. Współczesny las, który traktują jako wytwór kulturowy, stał się jednym z dominujących elementów krajobrazu badanego terenu. Nie ma w nim obecnie miejsca na naturalną sukcesję leśną, lecz prowadzona jest planowa polityka upraw, opracowana przez biura urządzania lasów, które w swych założeniach biorą pod uwagę również ochronę dziedzictwa kulturowego. Jak wykazały przeprowadzone w 2019 roku badania, na większości obszarów, na których znajdowały się stanowiska archeologiczne o własnej formie terenowej, pozostawiono starodrzew, co znacznie wpłynęło na ich dobry stan zachowania. Zabiegi agrotechniczne na terenie lasów przeprowadzane są wyjątkowo rzadko, raz na kilkadziesiąt lat, i tylko w niewielkim stopniu wpływają na erozję stanowisk archeologicznych.

Poczynione w trakcie procesu badawczego obserwacje potwierdzają bezpośredni związek między stanem zachowania stanowisk archeologicznych a typem gospodarki prowadzonej na danym terenie. Zarówno analiza faktów mających miejsce na obszarze badań po 1945 roku, jak i rozmieszczenie stanowisk archeologicznych na obszarach dawnych lasów i pól pozwalają stwierdzić negatywny wpływ gospodarki rolnej na stan zachowania stanowisk archeologicznych. Tam, gdzie zalesienie sięgało przynajmniej końca XIX wieku (co stwierdzono w trakcie badań na podstawie analizy kartografii historycznej), rozrzut stanowisk archeologicznych o własnej formie krajobrazowej jest równomierny i występujące w dużej liczbie. Lokalizacja kurhanów nie wykazuje związków z konkretnymi formami terenowymi. Obecnie mają one zróżnicowane rozmiary i stan zachowania, co prawdopodobnie wynika z naturalnych procesów erozyjnych. Nie stwierdzono również istotnych zniszczeń na tych obiektach, które w wyniku zalesień prowadzonych po 1945 roku zostały włączone do obszaru lasów. Na terenach rolnych natomiast, w wyniku antropopresji, domniemane kurhany zachowały się wyłącznie na krawędziach zboczy dolin, mających peryferyjną lokalizację w stosunku do powierzchni pól. Te, które ze względu na swe duże rozmiary bądź kamienną konstrukcję przetrwały do czasów współczesnych,

w wyniku modernizacji rolnictwa i wzrostu dostępności ciężkiego sprzętu po 1989 roku w skutek celowego działania uległy kompletnej destrukcji.

Istotne znaczenie w tym procesie miała zmiana Ustawy o ochronie przyrody z 2004 roku. Niewpisane do ewidencji stanowiska archeologiczne nie miały żadnej ochrony prawnej. Ich jedynym zabezpieczeniem był porastający je drzewostan chroniony z mocy prawa ustawą z 2004 roku. Jej nowelizacja z grudnia 2016 roku, z późniejszymi zmianami, dała swobodę usuwania krzewów i drzew rosnących na obszarach rolnych. Późniejsze rozporządzenie wprowadzające pewne obostrzenia niewiele zmieniło. Analiza fotografii lotniczych przedstawiona w tej pracy pozwoliła prześledzić postępującą destrukcję stanowisk archeologicznych o własnej formie terenowej zlokalizowanych na obszarze pól. Wykazała ona w sposób jednoznaczny bezpośredni związek dokonanych zniszczeń ze wzrostem usprzętowania wsi oraz zmianami w prawodawstwie.

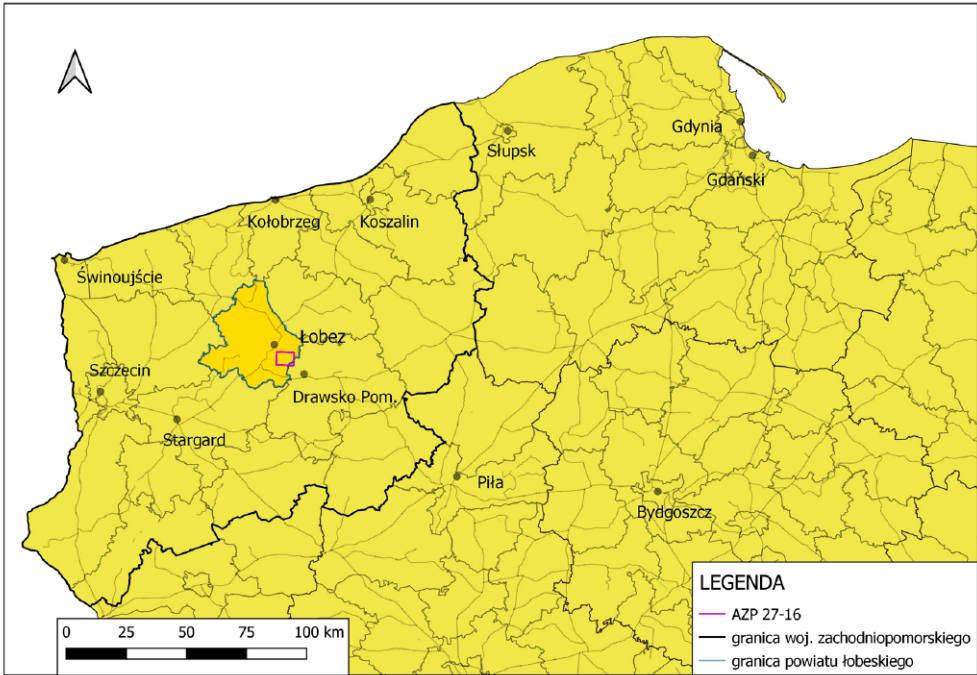
Połączenie różnych metod badawczych dało możliwość odkrycia wielu obiektów antropogenicznych o własnej formie terenowej, które w trakcie prowadzonych w 1986 roku badań AZP nie zostały rozpoznane i zaewidencjonowane. Obszary, które zgodnie z danymi AZP stanowiły pustkę osadniczą, w rzeczywistości obfitowały w stanowiska o własnej formie terenowej, zinterpretowane na podstawie cech dystynktywnych jako cmentarzyska kurhanowe. Przyjęta w badaniach AZP metoda powierzchniowa nie sprawdza się na terenach o bujnej wegetacji i jej wyniki dają niepełny, a często i przekłamany obraz. Problem ten jest o tyle istotny, że dane AZP stanowią podstawę do wydawania decyzji lokalizacyjnych przyszłych inwestycji. Są też podstawą wpisu stanowisk archeologicznych do gminnych ewidencji zabytków lub do rejestru zabytków celem objęcia ich ochroną prawną. Dane zebrane w ramach programu AZP były niekompletne, naraziło to nierozpoznane stanowiska archeologiczne na zniszczenie. Do takich wniosków prowadzą również rezultaty analizy zaprezentowane w niniejszej pracy. Niezbędne wydaje się uruchomienie drugiej fazy programu AZP, która dzięki wykorzystaniu nowych metod badawczych będzie się cechowała znacznie większą skutecznością.

Zakres badań będących podstawą tego opracowania ograniczony był do obszaru AZP 27-16, należy jednak powiedzieć, że do podobnych zniszczeń dziedzictwa archeologicznego dochodzi również w innych rejonach kraju. Zjawisko to dotyczy zarówno domniemanych stanowisk archeologicznych, jak również tych już wpisanych do ewidencji. Jako przykład można wskazać zniszczony kurhan w miejscowości Krześnica, gmina Dębno, AZP 46-7/90 czy grobowiec megalityczny w miejscowości Rzechcino, gmina Potęgowo, AZP 8-33/14. Oba stanowiska, podobnie jak te opisane powyżej, zlokalizowane były na terenie rolnym i porastał je bujny drzewostan. Kurhan z Krześnicy został rozpoznany i zaewidencjonowany w czasie badań w ramach AZP przez Jacka Wierzbickiego

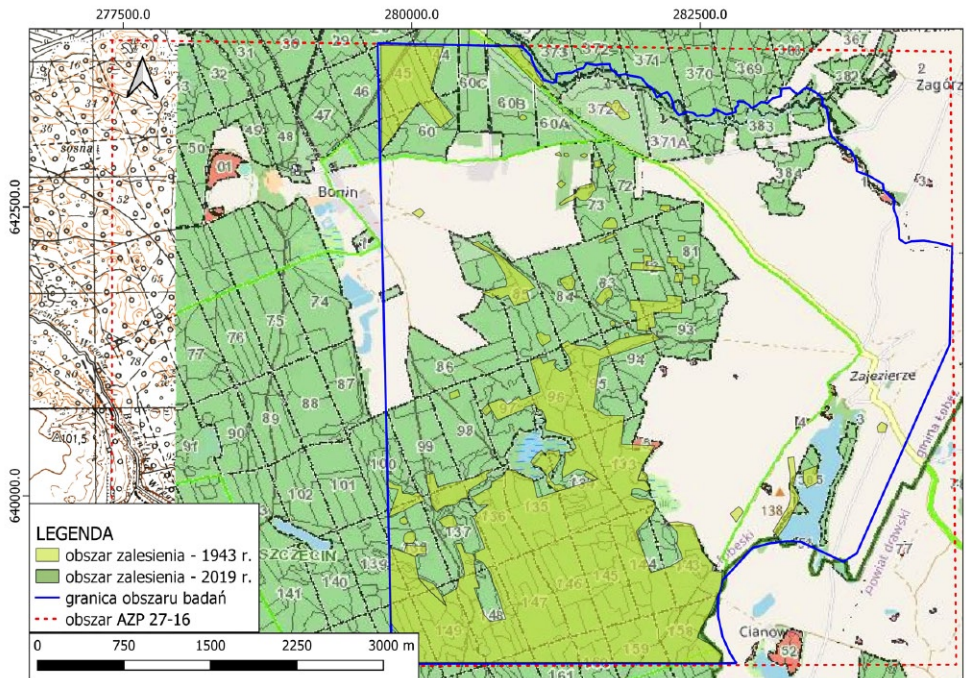
w 1986 roku (AZP 46-7/90). Autor Karty Ewidencji Stanowiska Archeologicznego podaje, że samotny kurhan (?) na szczycie wzniesienia był bardzo dobrze widoczny, miał ok. 7 m długości i 1,5 m wysokości, porastał go akacjowy drzewostan. Grobowiec megalityczny z Rzechcina odkryty został natomiast w trakcie badań terenowych przez Dobrochnę Jankowską w 1982 roku (AZP 8-33/14). Była to trapezowata konstrukcja o wymiarach ok. 35 m długości i 9 m szerokości czoła (Wiktorzak 2019, 230–231). Na podstawie analizy fotografii lotniczych można stwierdzić, że do zniszczenia tych stanowisk archeologicznych doszło w analogiczny sposób jak opisanych powyżej z obszaru AZP 27-16 i miało to związek z modernizacją rolnictwa i dokonanymi w latach 2016–2018 zmianami w Ustawie o ochronie przyrody z 2004 roku.

Nowoczesna uprawa roli wymaga równych regularnych pól. Utrudnieniami są nie tylko wyniosłe formy terenowe, ale również wszelkie małe, często antropogeniczne zbiorniki wodne, nierzadko związane ze średniowieczną lub nowożytną siecią osadniczą. Współczesne polskie gospodarstwa rolne są w dużym stopniu nasycone ciężkim sprzętem mechanicznym, który z łatwością usuwa wszelkie tego typu przeszkody terenowe. W rezultacie tych działań otrzymujemy „piękne”, równe i zadbane pola. Tracimy jednakże wiele stanowisk archeologicznych i obserwujemy zmiany krajobrazu kulturowego, który podlega przecież ochronie.

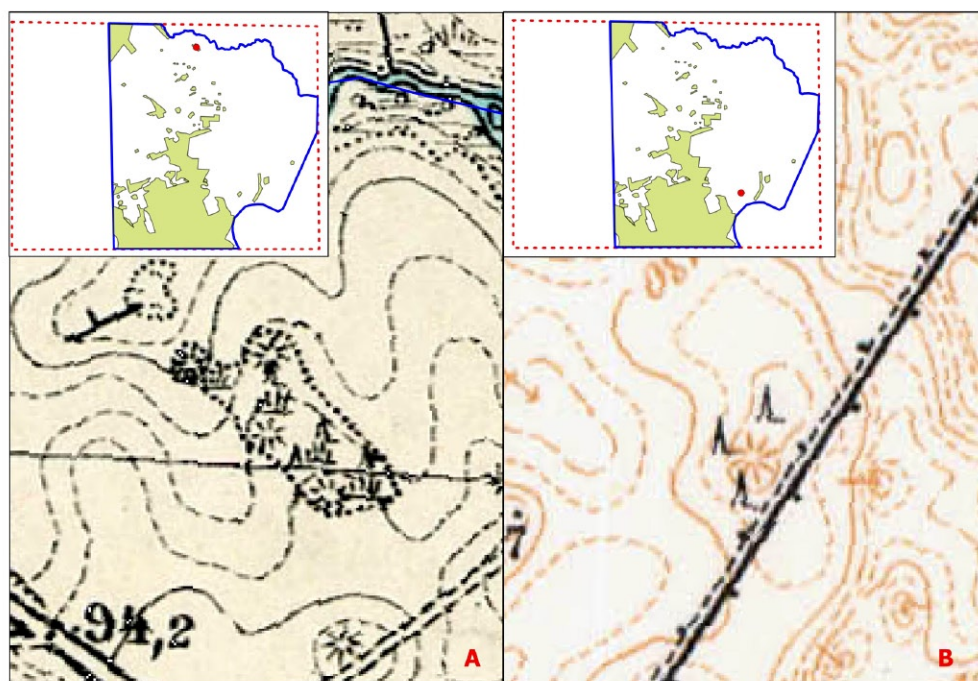
Opisany tu problem niszczenia stanowisk archeologicznych na obszarach rolnych ma charakter ogólnokrajowy. Niezbędne wydaje się wprowadzenie rozwiązań systemowych mających na celu ograniczenie tego zjawiska. Istotne mogłoby być wprowadzenie gratyfikacji finansowych dla właścicieli gospodarstw rolnych za wyłączenie z produkcji obszarów, na których umiejscowione są stanowiska archeologiczne. Poza tym niezbędne jest zintensyfikowanie działań popularyzatorskich, podnoszących świadomość lokalnych społeczności w zakresie ochrony lokalnego dziedzictwa kulturowego. Ziemie Zachodnie, na których zlokalizowany był obszar badań, są rejonem, na którym brakuje ciągłości kulturowej. Budowanie związku tożsamości społeczności lokalnej z dziedzictwem kulturowym nadal wymaga czasu. Należy dążyć do takiej sytuacji, w której występowanie stanowisk archeologicznych na posiadanym terenie będzie powodem do dumy i nobilitacji właściciela.

Ryc. 1. Lokalizacja obszaru badań. Oprac. B. Przybyła
 Fig. 1. Location of the research area. Prepared by B. Przybyła

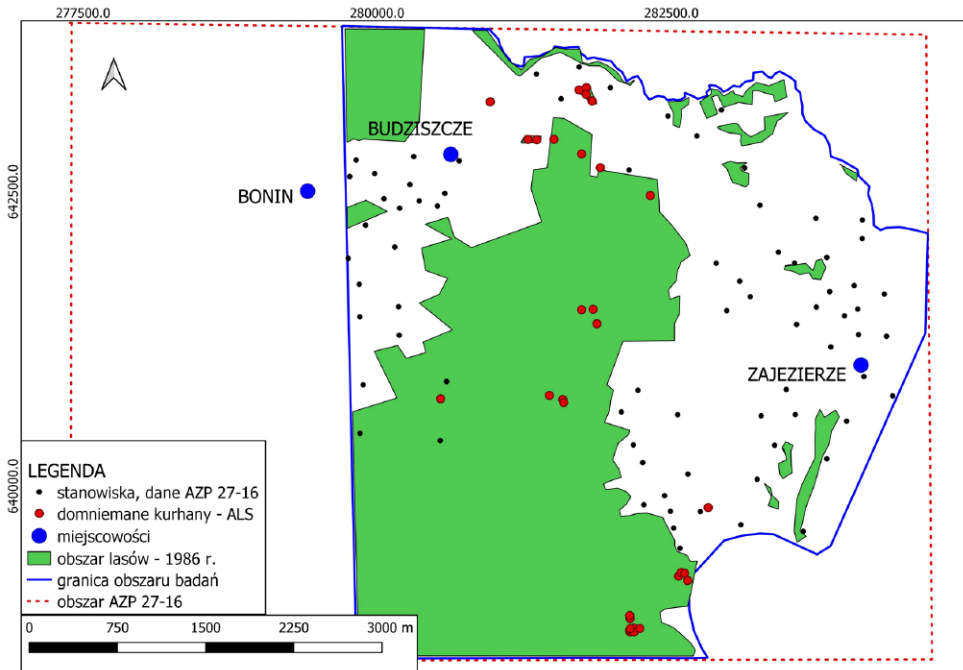

Ryc. 2. Zmiany w powierzchni zalesienia na badanym obszarze w latach 1943–2019. Oprac. B. Przybyła
 Fig. 2. Changes in the forestation in the analysed area in 1943–2019. Prepared by B. Przybyła

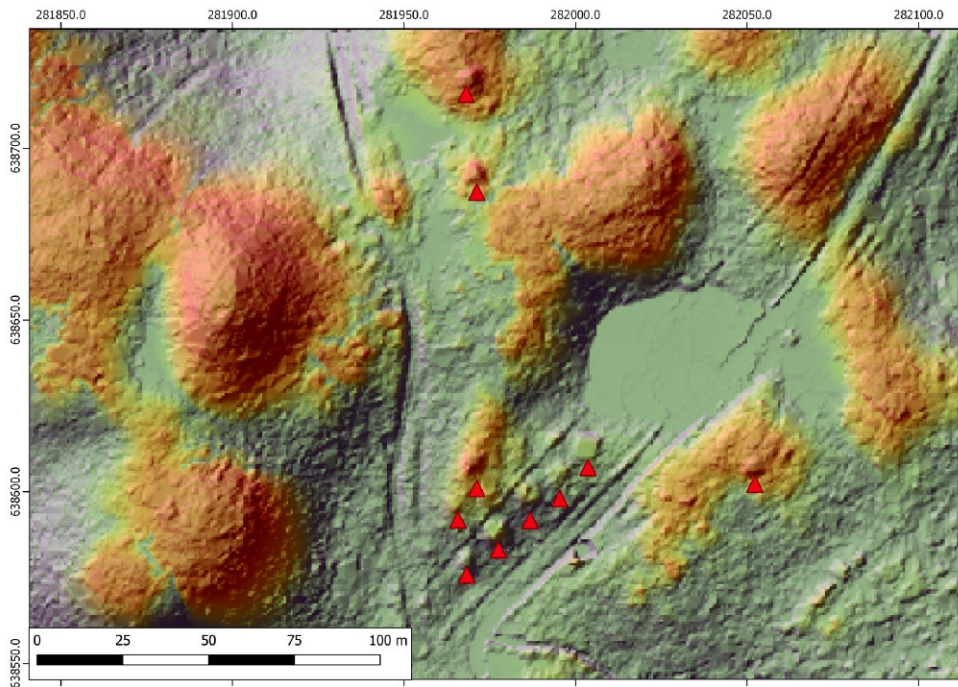
Ryc. 3. Śródpolne zadrzewienia z oznaczeniami *Hünengrab* na tle zalesienia z lat 1936 i 1943: A – *Messtischblatt Labenz 2360* z 1936 roku; B – *Messtischblatt Dramburg* z 1943 roku. Oprac. B. Przybyła

Fig. 3. Mid-field trees with *Hünengrab* markings in comparison with forestation in 1936 and 1943: A – *Messtischblatt Labenz 2360* from 1936; B – *Messtischblatt Dramburg* from 1943. Prepared by B. Przybyła

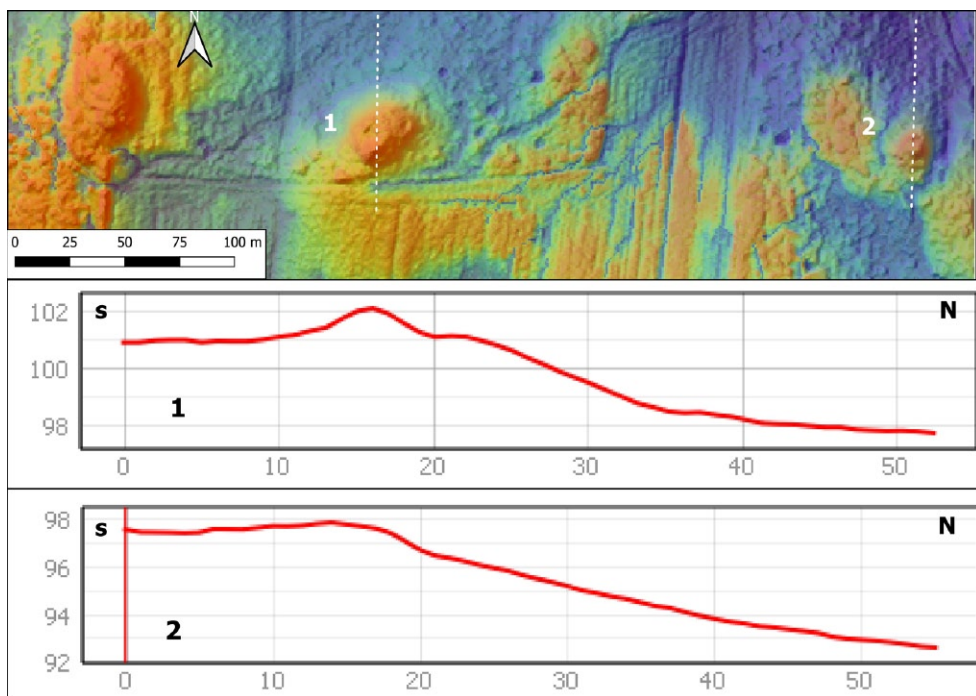

Ryc. 4. Rozmieszczenie stanowisk archeologicznych na obszarze badań na tle zalesienia z 1986 roku: punkty czarne – stanowiska archeologiczne zaewidencjonowane na arkuszu AZP 27-16; punkty czerwone – nieznane wcześniej domniemane kurhany odkryte w 2019 roku dzięki analizom danych lotniczego skanowania laserowego. Oprac. B. Przybyła

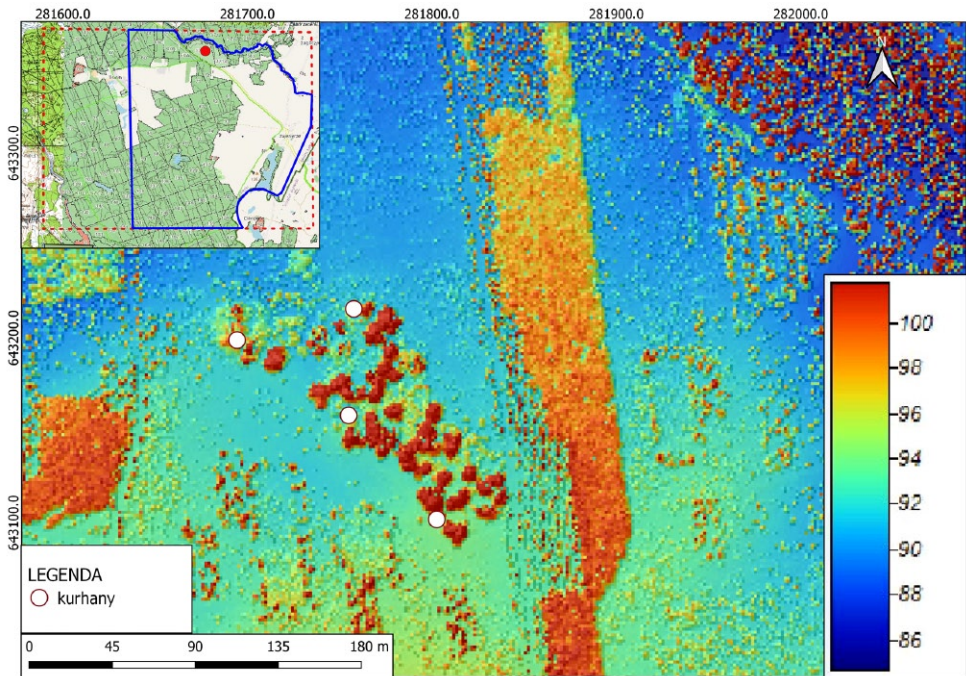
Fig. 4. Distribution of archaeological sites in the research area in comparison with forestation in 1986: black points – archaeological sites recorded on AZP 27-16; red points – previously unknown supposed barrows discovered in 2019 thanks to Airborne Laser Scanning data analysis. Prepared by B. Przybyła

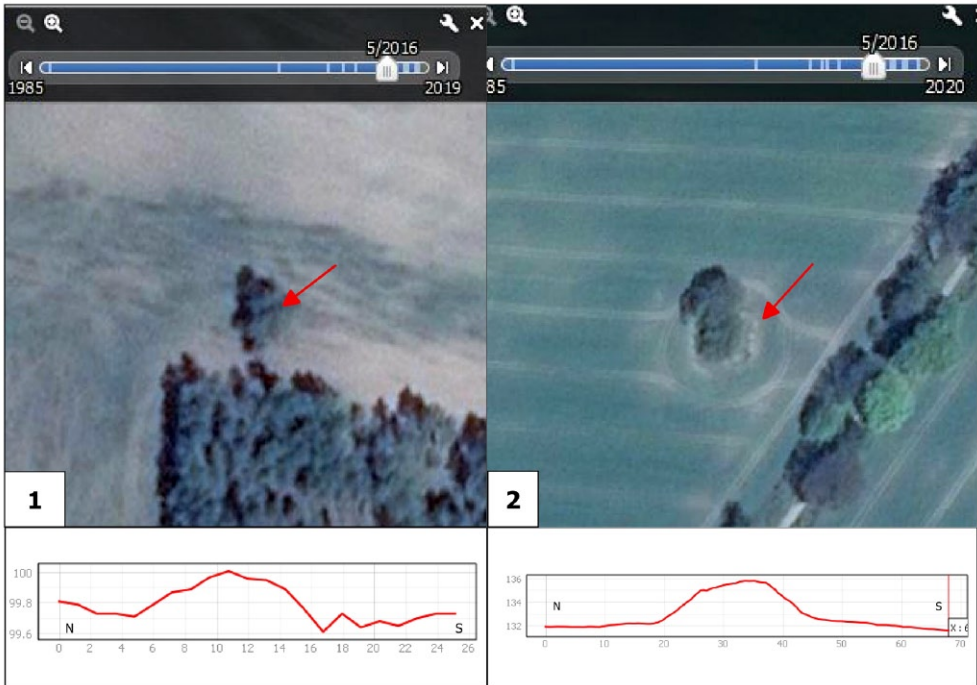
Ryc. 5. Domniemane cmentarzysko kurhanowe zlokalizowane na obszarze lasów. Oprac. B. Przybyła
Fig. 5. Supposed barrow cemetery located in the forest area. Prepared by B. Przybyła

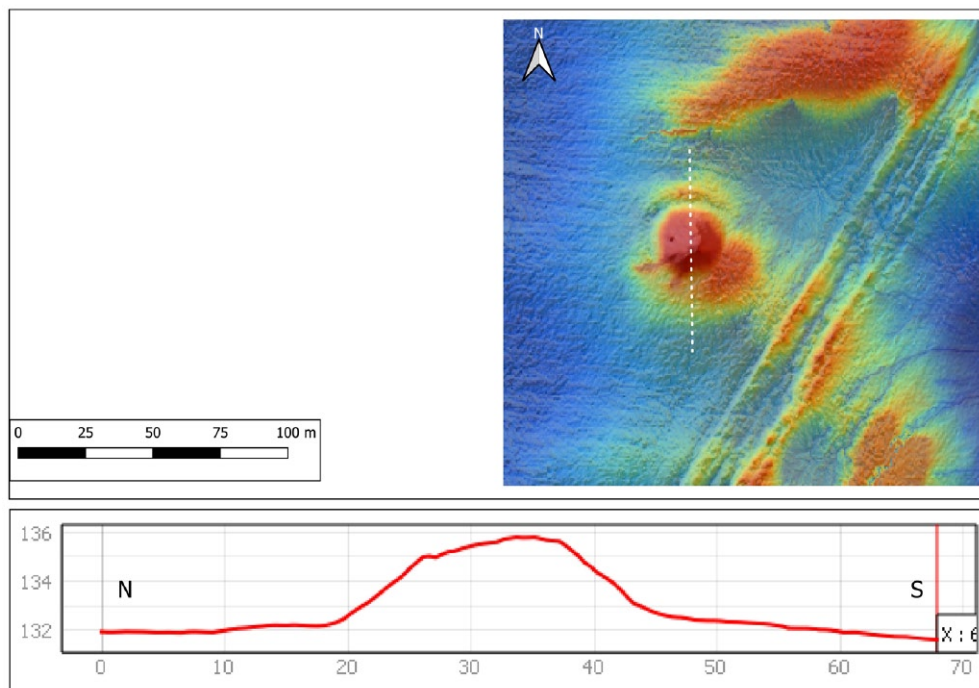
Ryc. 6. Przykłady lokalizacji kurhanów na krawędzi zbocza doliny. Oprac. B. Przybyła
 Fig. 6. Examples of barrow locations on the edge of the valley slope. Prepared by B. Przybyła

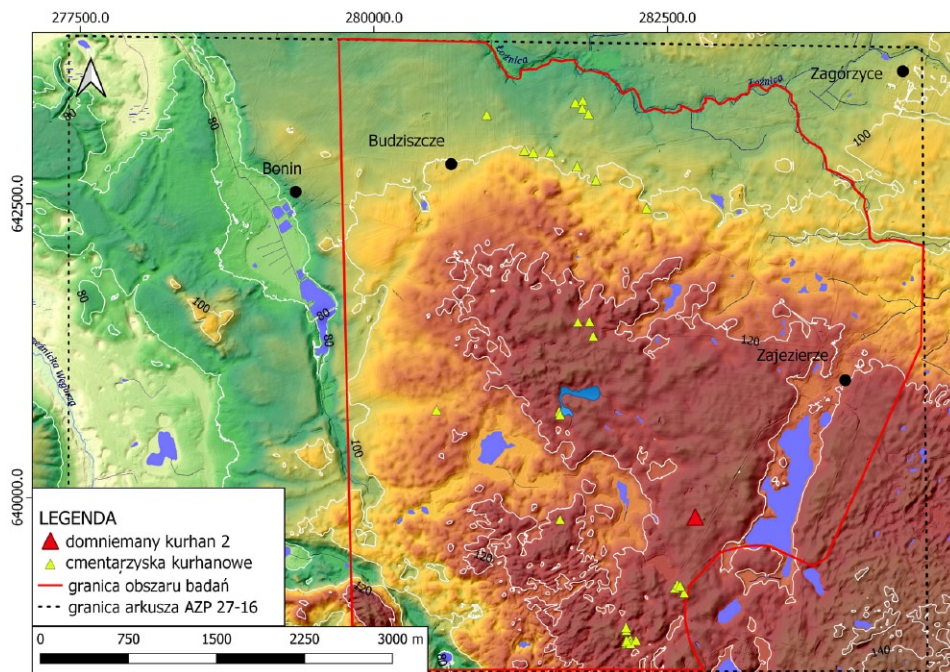
Ryc. 7. Numeryczny model pokrycia terenu wykonany na podstawie danych, na obszarze występowania domniemanych kurhanów widoczny wysoki starodrzew. Oprac. B. Przybyła
 Fig. 7. Digital elevation model based on Airborne Laser Scanning data; tall old trees are visible in the area of the supposed barrows. Prepared by B. Przybyła

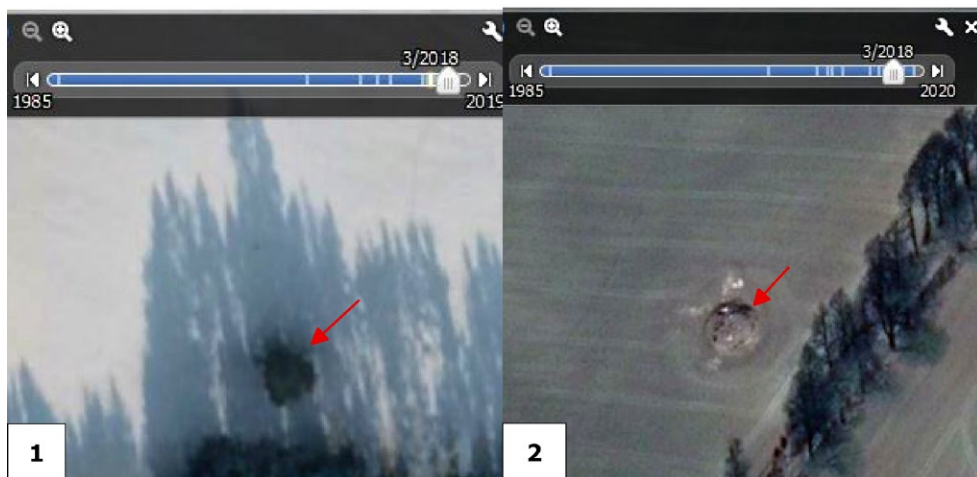
Ryc. 8. Stanowiska archeologiczne zlokalizowane na obszarach rolnych. Maj 2016 r. Oprac. B. Przybyła
 Fig. 8. Archaeological sites located in agricultural area. May 2016. Prepared by B. Przybyła

Ryc. 9. Przykład domniemanego kurhanu o bardzo dużych rozmiarach. Oprac. B. Przybyła
 Fig. 9. Example of a supposed barrow of very large dimensions. Prepared by B. Przybyła

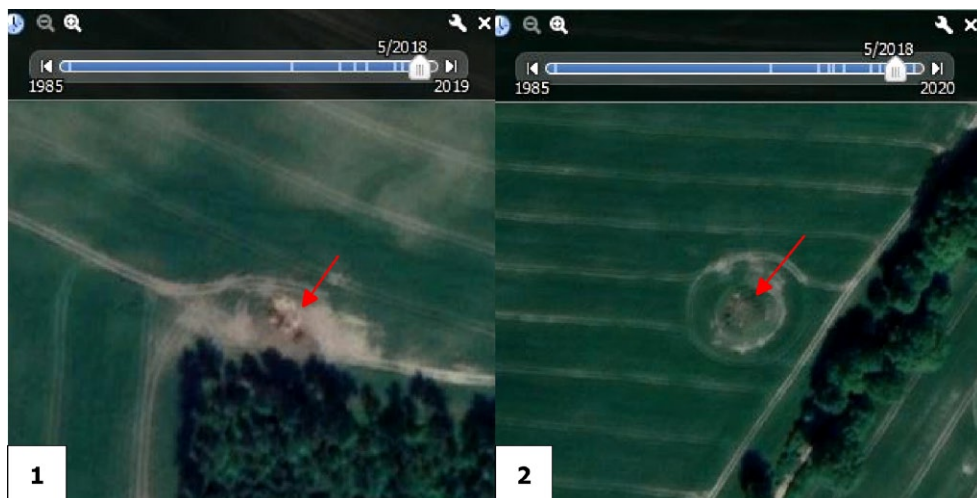

Ryc. 10. Lokalizacja domniemanego kurhanu 2 na tle cmentarzysk kurhanowych. Oprac. B. Przybyła
 Fig. 10. Location of supposed barrow 2 in comparison with barrow cemeteries. Prepared by B. Przybyła

Ryc. 11. Stanowiska archeologiczne w marcu 2018 r.: 1 – brak zmiany; 2 – po usunięciu drzewostanu. Oprac. B. Przybyła

Fig. 11. Archaeological sites in March 2018: 1 – no change; 2 – after removing the tree stand. Prepared by B. Przybyła

Ryc. 12. Zniszczone kopce kurhanów na stanowiskach 1 i 2. Maj 2018 r. Oprac. B. Przybyła

Fig. 12. Destroyed barrow mounds at sites 1 and 2. May 2018. Prepared by B. Przybyła

Ryc. 13. Widoczne wyróżniki glebowe. Oprac. B. Przybyła
Fig. 13. Visible soil marks. Prepared by B. Przybyła

Literatura

- Barford P.M. 2005. Tworzenie krajobrazu: archeologia osadnicza z lotu ptaka. W: J. Nowakowski, A. Prinke, W. Rączkowski (red.), *Biskupin... i co dalej?* Poznań, 379–388.
- Chmielewski W. 1952. *Zagadnienie grobowców kujawskich w świetle ostatnich badań*. Łódź.
- Cholewa K. 2018. Zmiany w zakresie powszechnej ochrony drzew i krzewów w Polsce 2017 r. *Prawne Problemy Górnictwa i Ochrony Środowiska* 1–2/2018, 11–22.
- Habuda A., Radecki W. 2015. *Ochrona prawna drzew i krzewów poza lasami*. <http://drzewa.org.pl/wpcontent/uploads/2018/01/OchronaPrawna_DDN_final.pdf> [dostęp: 4 IV 2021].
- Halamska M. 2011. Transformacja polskiej wsi 1989–2009; zmienny tryb modernizacji. *Studia Regionalne i Lokalne* 2/2011, 5–25.
- Jóźwiak W. 2012. *Polskie rolnictwo i gospodarstwa rolne w pierwszej i drugiej dekadzie XXI wieku*. Włocławek.
- Kownas S. 1971. Środowisko geograficzno-przyrodnicze powiatu łobeskiego. W: T. Białecki (red.), *Z dziejów ziemi łobeskiej*. Szczecin, 12–13.
- Kruk J. 2006. Megalithy w neolicie europejskim (krótki przegląd zagadnień). W: J. Libera, K. Tunia (red.), *Idea megalityczna w obrzędku pogrzebowym kultury pucharów lejkowatych*. Lublin–Kraków, 9–19.
- Mazurkiewicz M. 1971. Osadnictwo i struktura demograficzna ludności powiatu łobeskiego w latach 1945–1970. W: T. Białecki (red.), *Z dziejów ziemi łobeskiej*. Szczecin, 200–220.
- Poławski Z.F. 2009. Zmiany użytkowania ziemi w Polsce w ostatnich dwóch stuleciach. *Teledetekcja Środowiska* 42, 69–82.
- Przybyła B. 2021. *Zmiany w krajobrazie kulturowym Ziemi Łobeskiej po 1945 roku i ich wpływ na stan zachowania dziedzictwa archeologicznego. Obszar AZP 27-16 w świetle archiwalnych wyników badań powierzchniowych, historycznej kartografii, rezultatów metod teledetekcyjnych i weryfikacji terenowej*. Niepublikowana praca magisterska. Archiwum Uniwersytetu Szczecińskiego.
- Tuan Y.F. 1987. *Przestrzeń i miejsce*. Warszawa.
- Wiktorzak T. 2019. *Grobowce megalityczne kultury pucharów lejkowatych na Pomorzu. Stan badań, nowe odkrycia*. Niepublikowana praca magisterska. Archiwum Uniwersytetu Rzeszowskiego.

Akty normatywne

- Europejska Konwencja o ochronie dziedzictwa archeologicznego (poprawiona), sporządzona w La Valletta w dniu 16 stycznia 1992 r.*, Dziennik Ustaw 1996, Nr 120, poz. 564.
- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.*, Dziennik Ustaw 1997, Nr 78, poz. 483.
- Ustawa z dnia 16 grudnia 2016 r. o zmianie ustawy o ochronie przyrody oraz ustawy o lasach*, Dziennik Ustaw 2016, poz. 2149.
- Ustawa z dnia 11 maja 2017 r. o zmianie ustawy o ochronie przyrody*, Dziennik Ustaw 2017, poz. 1074.

- Obwieszczenie Marszałka Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 8 grudnia 2017 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy o ochronie przyrody, Dziennik Ustaw 2018, poz. 142.*
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego zmieniające rozporządzenie w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem, Dziennik Ustaw 2019, poz. 1886.*
- Obwieszczenie Marszałka Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 6 lutego 2020 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, Dziennik Ustaw 2020, poz. 282.*

Summary

After the end of World War II, the Łobez Land in Western Pomerania was subject to socio-economic changes, which resulted in significant alternations in the cultural landscape. In 2019, Łobeska Fundacja Archaologiczna (Łobez Archaeological Foundation) conducted non-invasive archaeological research in this area which was aimed at analysing changes taking place in the cultural landscape in the context of socio-economic transformations and showing the relationship between the state of preservation of the archaeological heritage and the type of economy. The obtained results show a direct relationship between these processes. A significant increase in the afforestation of this area, which took place in 1943–2019, resulted in better protection of the archaeological heritage. Also even and numerous occurrences of anthropogenic land forms were recorded in areas where afforestation dated back to at least the 19th century, as opposed to the former agricultural areas, where these features are mainly located on their edge. The modernization of agriculture that took place after Poland joined the European Union and the amendments to the Nature Protection Act of 2004 in 2016 have, on the other hand, significant impact on the destruction of archaeological sites having their own landscape form located in agricultural areas. The Nature Protection Act, which as it might seem is not connected with archaeological heritage, is of key importance in this case. This issue is more complex as it concerns not only the research area, requiring system solutions.

Bogdan Przybyła
Łobeska Fundacja Archeologiczna
archeoturystyka@gmail.com